

18. Shepard R. N. George Miller's data and the development of methods for representing cognitive structures / R.N. Shepard // The making of cognitive science: Essays in honor of George Miller. – Cambridge (Mass.), 1988. – P. 45–70.
19. Vossenkuhl W. Zur Pragmatik des sprachlichen Handelns // Pragmatics. Handbook of pragmatic thought / W. Vossenkuhl. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. – S. 85–103.

Статтю подано до редколегії
12.03.2012 р.

УДК 811.111

С. О. Швачко – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Сумського державного університету

Словотворчі тенденції квантитативних одиниць: лінгвокогнітивні аспекти

*Роботу виконано на кафедрі теорії та практики
перекладу СумДУ*

У статті зроблено спробу осмислити процеси еволюції та інволюції на матеріалі квантитативних слів – числівників та денумеративів. Сфокусована увага на частиномовних аспектах корелюючих слів – їх граматичних, семантичних та епідигматичних характеристиках. Зосереджено увагу на статусі повнозначних і службових слів – на денумеральних конструюваннях, їх способах утворення та девіаціях поверхневих і глибинних структур.

Ключові слова: словотворчі тенденції, квантитативні слова, числівники, денумеративи, процеси еволюції та інволюції, девіації.

Швачко С. А. Словообразовательные тенденции квантитативных слов: лингвокогнитивные аспекты. В статье делается попытка осмыслить процессы эволюции и инволюции на материале квантитативных слов – числительных и денумеративов. Фокусируется внимание на частеречных аспектах коррелируемых слов – их грамматических, семантических и эпидигматических характеристиках. Обращается внимание на статус полнозначных и служебных слов – на денумеративных конструированиях, способах их образования и девиациях поверхностных и глубинных структур.

Ключевые слова: словообразовательные тенденции, квантитативные слова, числительные, денумеративы, процессы эволюции и инволюции, девиации.

Shvachko S. O. Word-building Tendencies of Quantitative Linguo-Cognitive Aspects. The article deals with word-building tendencies in English, their diachronic level. Processes of evolution and involution are being dealt with. Numerals and denumerals are considered in terms of their grammatical, semantic and epidigmatic aspects, their deviations of outer and inner structures.

Key words: word-building tendencies, quantitative words, numerals, denumerals, evolution, involution, deviation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Досліджено проблеми словотвору на матеріалі квантитативних слів, їх становлення та функціонування в англійській мові. Одержані результати мають вихід у теорії номінації та комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз сучасних досліджень з проблеми словотвору та осмислення емпіричного матеріалу стосовно явищ вербокреації дозволило дійти висновку, що в мові спрацьовують процеси еволюції та інволюції як такі, що обіймають вихідні та похідні конструювання, процеси частиномовної інновації.

Слова творяться в мові за притаманними їй моделями, нормою та лінгвістичними традиціями. Стартовим корпусом для денумеративів є числівники, поверхнева та глибинна структура яких відкрита модифікаціям на епідигматичному рівні, як таких, що сприяють дієвості словотвору в мовній картині світу, появи нових квантитативних слів (**об'єкт дослідження**). Осмислення їх лінгвокогнітивних аспектів (**предмет дослідження**) є актуальним з огляду на зростаючий інтерес лінгвістів до

системно-функціонального буття мовних одиниць, з одного боку, та малодослідженістю лінгвокогнітивних аспектів денумеративів – з іншого.

Універсальним в англійській мові є процес афіксації, якому передували словоскладання, композиція. Словотвірні форманти композитів є омонімічними до вихідних форм – мотивувальних та активних. Афіксація позначена міжрівневим (лексичним та словотворчим) статусом. Релевантною є сага про числівникові морфеми англ. *-teen, -ty*, які генетично походять від лексеми *ten*. Пор.: англ. *fourteen, thirty, forty*, в яких згодом один із етимологічних дублетів (*-teen*) ожив та лексикалізувався в одиницях типу *in her teens, teeny*. Цей синхронічний випадок інтегрує процеси граматикалізації (виникнення суфіксів) та лексикалізації (появи нових слів на базі похідних граматикалізованих формантів). Числівники за межами своєї оселі утворюють інновації – денумеративи. Але останні не забувають про свою самоорганізацію, про утворення нових – пізніх числівників, реалізуючи при цьому наявний матеріал, інформацію та енергію. У графічних образах англ. *million, milliard, billion, zillion* виокремлюються морфеми *mile-, -lion, -ard*, які семантизують квантитативне наповнення. У парадигмі метазнаків наукової картини знаходять своє місце слова *живі афікси, мотивуючі, нестерпі, омонімічні, красномовні одиниці*. Пор.: англ. *twofold, thankful, homeful, lifelike, eatable, fashionable, homeward*. Суфіксами становляться активні вербалізатори результатів людського досвіду як такі, що зумовлені дією екстралінгвістичних та лінгвістичних чинників. Мода на такі морфеми об'єктивується категорією авторитетності, чинниками адресанта, соціальних та топікових преференцій. Секондарні новоутворення слугують базою для подальших ступенів вербокреації. Пор.: англ. *mile* «сто кроків» → *million* → *milliard* (→ *billion* → *billiard* → *zillion*).

Лексикограматичний перехід прослідковується також у процесах конверсії, яка по-різному представлена у мовах гетерогенного ладу – аналітичного або синтетичного. Для англійської мови основним критерієм розпізнання конвертованих слів є синтаксичний фактор. Пор.: англ. *Dear students (Adj); don't dear me (V); it costs dear (Adv); my dears (Noun); Oh, dear me! (Interjection); don't but me (V); but me no buts (Noun)*.

Відомо, що службові слова, невеликі за обсягом, є причетними до процесу граматикалізації (англ. *have/has, will, won't, shall, do, did*). Синтаксичне навантаження є дуже потенційним для розпізнання лінгвістичного статусу малих слів. Пор.: 1) англ. *under table, above table, about table*, укр. *під столом, над столом, про стіл*; 2) англ. *under forty years, above forty years, about forty years*, укр. *менше сорока років, більше сорока років, біля сорока років*. Однакова модель із різним наповненням слугує розпізнанню службових (1) і повнозначних слів (2). Службові слова з їх незначним лексичним наповненням виступають важливими одиницями, як такі, що походять від повнозначних слів. Аналітичний лад англійської мови особливо «цінує» службові слова, їх реченнєвобудувальні потенції. Службові слова виникають на шляху до інволюції, коли повнозначні слова, трансформуючись, слугують вихідною базою для граматичних категорій. Граматикалізація спрацьовує не тільки на матеріалі малих слів, але й на полілексемних конструкціях типу англ. *to be going to, used to do, would do, have to do, to have something done*, у яких минула лексична вагомість поступається граматичному навантаженню омонімічних одиниць. Різний обсяг інформативності реалізують корелюючі слова. Небагато «розповідають» прості слова, які «загубили» свої етимони, їх витoki не зареєстровані в словниках (мотивація спрацьовує тільки зі звуконаслідувальними одиницями). Діасинхронічний комплексний підхід до похідних слів мотивував їх граматичне, семантичне та епідигматичне буття.

Лексема *one* займає специфічне місце в мовній системі. У словниках лексема *one* експлікується алонімами типу англ. *only, individual, unique, united, specified, certain, indefinite, identical, equal*. Вихідною в лексемі *one* була сема виокремлення одного предмета, що було релевантним для лічби предметів та виміру денотатів.

Конструкція «*one of...*» реалізує виокремлювальну функцію, протиставляючи один референт із групи йому подібних, напр., англ.: – *Who'd just entered through one of the arches (Adele Parks)*. Ця конструкція входить до маргінальної групи неозначеного займенника, напр., англ.: *One of their companions at the table leaned close, and spoke to them (Hugh Laurie)*. У цьому випадку лексема *one* не позначає певну особу чи групу осіб, але правостороння означувана група обмежує коло вибору можливих варіантів, тобто *one* частково втрачає неозначеність. Паралельною є конструкція *as one*, що позначає невизначену одиничність, напр., англ.: *The crowd reacted as one (Hugh Laurie)*.

Числівник *one* та неозначений артикль *a (an)* є етимологічними дублетами. Обидві лексеми зіставляються з дискретними референтами на позначення одиничності, винятковості та опозиції з предметами у множині. Генетичні образи лексеми *one* прослідковуються у древніх формах мов індоєвропейської сім'ї. У грецькій мові *oinos* етимологізує значення 'одне очко'. Ця форма має свої паралелі у лат. *unus*, гот. *ains*, нім. *ein*, слав. *инь*. У санскр. *ena* семантизує займенникове значення *вона*. Дослідники етимологічних витоків співвідносять одиницю з соматичними виитоками вихідних форм. Сучасні лінгвісти зазначають у своїх працях, що двоїна та її маркери були передвісниками одиничності: двоїна генерувала одиничність [3; 5]. Релевантними та прозорими є нагадування про діади номінацій типу укр. *день :: ніч, брат :: сестра, мати :: батько*. Незважаючи на те, що двоїна препарувала однину, фактичний матеріал свідчить про високу частотність лексеми *one* і у вільних, і в стабільних словосполученнях, напр., англ. *one student, one revolution; one and all, one-horse (carriage), once-removed (brother)*. Вільні словосполучення абсорбують числівник *one* у стабільних паттернах на синтагматичному рівні при позначенні: а) живих та неживих істот; б) артефактів; в) подій та явищ; г) димензійальних одиниць, напр., англ.: а) *But there is one sister sitting down just behind you, who is very pretty and I dare say very agreeable*; б) *Elizabeth looked archly, and turned away saying only one word*; в) *But that is one great difference between us*; г) *She wished she could do what one-year-old will do* (Jane Austen).

У фразеологічних словосполученнях лексема *one* вживається на віртуальних просторах. Семантичне наповнення зазначеної лексеми детермінується фразеологічним контекстом, напр., англ. *one too many* 'зайвий', *one of these days* 'незабаром', *one and all* 'всі разом і кожен зокрема', *one-horse* 'невеличкий, незначний, невеликий'. Похідні від числівника *one* зберігають квантитативний шарм та отримують нові квалітативні ознаки. Існують випадки повної втрати первинного квантитативного значення (деквантифікація), появи семантичного спустошення (десемантизація), що притаманне стабільним фразеологічним одиницям.

Лексема *one* займає постпозицію при утворенні денумеративів-займенників типу англ. *someone, anyone, no one, none, everyone*, які (компоненти, композиції) матеріалізують синкретично семи нумеральності та предметності. *One* як суфікс використовують у назвах хімічних сполук, напр., англ. *lactone, quinone*. Паралельними одиницями на позначення виокремлення, уніфікації є морфеми *mono-, uni-, single*.

Похідним конструюванням від нумеральної одиниці *one* є лексема *once*, яка утворилася за допомогою слотовірного суфікса *-ce*, що семантизує значення 'time'. У реченні лексема *once* виступає як субститут, ад'єктив, адверб та сполучник, напр., англ. *once is enough; the once and future king; a once powerful nation; we go to a movie once a week; once you're finished, you can leave*. Досліджувана лексема входить до складу фразеологічних словосполучень, напр., англ. *once at a time, once and for all, once and again*, що свідчить про стабільні тенденції денумеративів стосовно їх самоорганізації. Лексема *once* семантизує виокремлення типу: англ. *That used to suit me once; Once again she's refusing to help* (Lyn Andrews); *I never once saw her him get angry or upset* (Catty Kelly).

Значний інтерес викликає структурно-семантичне буття денумеральних слів *only* та *alone*. *Only* – це вторинне, секундарне відчислівникове конструювання від (*one- + -like*), що компресувалося в композиті. Це слово утворене від числівника *one* шляхом словоскладання (староанглійський варіант *anlic* від (*An «one» + Lic → LY*)). У слов'янських мовах лексема *один* є також стягнутою формою на позначення «тільки один». Сема *один* відлунується в ад'єктивах із семантикою 'єдиний', 'виключний', напр., англ. – *an only child, the only answer, my one and only way*. В останньому прикладі значення одиничності омовлюється словами *one* та *only* надлишково: *one* семантизує 'один', а слово *only*, зберігаючи цю сему, адитивно актуалізує значення винятковості, ексклюзивності. Лексема *only* (*Adj.*) є дериватом числівника *one*, утвореного шляхом основоскладання, в якому друга основа перетворилася в суфікс *-ly* за аналогією до слів англ. *friendlike → friendly* (*N → Adj.*). Числівникова основа є вихідною для денумеративів. Пор.: англ. *four → fourth, one → only*. Похідні одиниці зазнають десемантизації. Вихідна нумеральна основа у секундарних утворюваннях змінюється формально та модифікує семантичне буття. Так, *fourth* вказує на порядок розташування, розміщення, а *only* – на винятковість. У художньому дискурсі *only* може виступати у функціях таких частин мови як прикметник, прислівник та частка. Як прикметник *only* утворюється шляхом афіксації. Пор.: англ. *The only surprise she got was then she went to the doctor* (Andrews Lyn). *The only time she noticed his life was*

when in enraged her (ibid). My six-year-old granddaughter is **the only person** I know who looks comfortable here (Robb Forman Dew).

Денумеративу *only* притаманна в сучасній англійській мові поліфункціональність, яка актуалізується у конверсивних транспозиціях: *Adj.* → *Adv.* → *Particle*. Частиномовна представленість лексеми *only* контекстуально детермінована. *Only* (*Adv.*) є секундарним утворенням по відношенню до *only* (*Adj.*). *Only* (*Adv.*) уточнює, інтенсифікує ознаку предметів, дій або ознаку ознак. Семантична девіація лексеми *only* є очевидною із сполучувальності з корелюючими словами. Її омонімічність знімається віднесеністю до ад'єктивних або адвербіальних одиниць. Службовий характер цього слова об'єктивується можливістю його пропуску та при реалізації в статусі сполучника. Як і прислівник *only*, так і частка *only* утворюються шляхом конверсії, напр., англ. *There was only one solution to the problem* (Barry Eisler). *And he only nodded in answer* (Laurie Hugh).

Для сучасної англійської мови характерна поліфункціональність мовних одиниць, які без морфологічної модифікації або при частковій зміні реалізуються в різних парадигматичних групах. Категоріальна омонімія одиниць *only₁* (*Adj.*) та *only₂* (*Adv.*) делакунізується (знімається, нівелюється) в умовах контексту (на синтагматичному рівні, валентнісному рівні). *Only* (*Adj.*) та *only* (*Adv.*) притаманні різні синтаксичні ознаки, різні синтаксичні парадигми у ручиші семантичних, словотворчих, морфологічних та валентнісних аспектів. Денумеративи об'єктивують своє вторинне конструювання в поверхневій структурі, яка стабільно включає числівникову морфему. На семантичному рівні денумеративи повторюють долю своїх вихідних форм. Денумеральні утворення етимологізують явище синкретизму, маніпулюючи представленістю сем предметності та нумеральності, та проходять процеси еволюції та інволюції.

Серед денумеративів з лексемою *one* виокремлюється лексема *alone*, яка етимологізується у вихідній полілексемній одиниці *all but one*. *Alone* як прикметник вказує на ознаку, а як конвертована омонімічна форма (прислівник) – на ознаку ознаки. Лексема *alone* семантизує відповідно ад'єктивні та адвербіальні значення: а) 'одинокий', 'єдиний', 'один', 'одиначний', б) 'одинокю', 'єдино'. Напр. англ.: а) *He didn't want to be alone forever* (James Patterson); б) *Why does Daddy go out alone?* (ibid).

Як показує аналіз емпіричного матеріалу, у радіальній вербокреації особливе місце займає числівник *one*. Зберігаючи квантитативну сему, *one* підвладний семантичним зрушенням у процесах еволюції (збагачення слова повнозначними семами) та інволюції (семантичного спустошення, граматикизації, появи службових слів). Денумеративи англійської мови підвладні процесам деквантифікації та десемантизації. Десемантизацію вбачаємо в появі новоявлених адитивних неквантитативних сем: у денумеральних іменниках – сем субстантивності, у денумеральних прикметниках – якісних ознак, ознак дискретних предметів, у денумеральних прислівниках – ознак ознак або дій. Квантитативні семи у денумеральних конструюваннях реалізуються синкретично із семами новоутворених іменників / прикметників / прислівників. Семантична девіація денумеративів закінчується процесом інволюції, появою похідних інновацій іншого, неповнозначного буття на синтаксичних просторах реченнекреації.

Аналіз етимологічних витоків числівників свідчить про стабільність їх еволюційних модифікацій, про самореалізацію, самодобудову у структурно-семантичній девіації на векторі від повнозначних до службових слів. Бівекторне дослідження (системно-функціональне) вихідних й похідних слів об'єктивує їх осмислення, ідентифікацію лінгвістичних феноменів на діасинхронічному рівні. Фокусування уваги на мовленнєвому бутті квантитативних слів, їх реалізації у мовленні спростовує канонізовані положення про закритість числівникової системи, генерує думку про інволюційні процеси, про типологічні зрушення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підтверджено гіпотезу, що слова із спільними семами проходять схожі шляхи становлення і функціонування. Здобуті результати лінгвістичного пошуку є валоративними для подальшого дослідження секторів лексико-семантичного поля кількості.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – К. : Рад. школа, 1990. – 284 с.
2. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: [монографія] / С. М. Єнікеева. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – 303 с.
3. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 331 с.

4. Зацний Ю. А. Развитие словарного состава английской речи в 80-ти–90-ти годы XX столетия : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 32 с.
5. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Л. Ф. Омельченко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
6. Шуменко О. А. Словотворчі та сполучувальні характеристики денумеративів (на матеріалі англомовних художніх текстів) / О. А. Шуменко // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Заруб. л-ра. Методика викладання : [наук. журн. / голов. ред. В. Д. Калішченко]. – Донецьк : ДонУ, 2010. – Т. 7. – № 2 (20). – С. 73–84.

Статтю подано до редколегії
28.03.2012 р.

УДК 81'373.611:811.161.1

Ю. А. Шепель – доктор филологических наук,
профессор кафедры перевода и лингвистической
подготовки иностранцев Днепропетровского
национального университета имени О. Гончара

Морфологическая асимметрия и явление изоморфизма при моделировании словообразовательных рядов

*Работы выполнены на кафедре перевода и
лингвистической подготовки иностранцев
ДНУ им. О. Гончара*

В статье рассматривается словообразовательный ряд как комплексная двусторонняя единица словообразовательного уровня. Анализируются морфологическая асимметрия и явление изоморфизма при построении словообразовательных рядов.

Ключевые слова: словообразовательный ряд, синонимия, паронимия, словообразовательное поле, симметрия, асимметрия, словообразовательное значение.

Шепель Ю. О. Морфологічна асиметрія та явище ізоморфізму при моделюванні словотвірних рядів.

У статті розглядається словотвірний ряд як комплексна двобічна одиниця словотвірного рівня. Проаналізовано морфологічну асиметрію та явище ізоморфізму при побудові словотвірних рядів.

Ключові слова: словотвірний ряд, синонімія, паронімія, словотвірне поле, симетрія, асиметрія, словотвірне значення.

Shepel Yu. Morphological Asymmetry and Phenomen of Isomorphism at the Design of Word-Formation Rows. A word-formation row as complex bilateral unit of word-formation level is examined in the article. Morphological asymmetry and phenomenon of isomorphism are analysed at the construction of word-formation rows.

Key words: word-formation row, synonymy, paronymy, word-formation field, symmetry, asymmetry, word-formation value.

Постановка научной проблемы и её значения. В настоящее время в дериватологии актуальным стало изучение реальных объединений производных слов, а также словообразовательных полей производных слов. К таким объединениям относят словообразовательные гнезда и словообразовательные ряды. Первые изучены достаточно полно. Словообразовательный же ряд как единица системы словообразования относится к наименее исследованным объектам, несмотря на то, что это понятие было введено в науку о словообразовании в 60-е годы прошлого столетия П. А. Соболевой [6, 51].

Поднимая вопрос о семантической структуре словообразовательных рядов, мы ставим перед собой задачу установить содержательные характеристики производных прилагательных, составляющих словообразовательные ряды. **Объектом** исследования в статье служит словообразовательный